

Marcel van der Linden Sovjetunionens klasskaraktär:

Trotskij: teorin om den degenererade arbetarstaten

Utdrag ur boken *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates since 1917*, s 63-69 [delar av kapitel 3: "From Stalin's 'Great Leap Forward' to the 'Great Patriotic War' (1929-41)"]. Översättning från engelska, *Björn Erik Rosin*.

Trotskij ansåg att det stalinistiska Sovjetunionen trots allt förblev en "arbetarstat", där byråkratin (i parti och stat) hade lagt beslag på den faktiska makten, men att byråkratin inte utgjorde en ny klass. Denna uppfattning fick viktiga politiska konsekvenser för hur man borde förhålla sig till Sovjetunionen och dess relationer till omvärlden.

Se även lästipsen allra sist.

Leo Trotskij utarbetade en helt ny teori.¹ Trotskijs läroprocess när det gällde utvecklingen i Sovjetunionen var oerhört komplex. Utifrån hans många skrifter är det uppenbart att det, trots de många motsättningar och tvetydigheter som kan återfinnas i hans teorier, under hela perioden fanns en kärna i hans tänkande, ett enhetligt sätt att argumentera.² Detta resonemang kan sammanfattas så här:

- a) Resultaten av en (med nödvändighet våldsamt) social revolution kan bara avskaffas av en (med nödvändighet våldsamt) kontrarevolution.
- b) Oktoberrevolutionen var en våldsamt social (proletär) revolution, som ledde till en arbetarstat.

Av a) och b) följer:

- c) Så länge ingen våldsamt kontrarevolution har inträffat var det nödvändigt att karakterisera Sovjetunionen som en arbetarstat.

Alla tecken på byråkratisering och degeneration infogades av Trotskij i ständigt föränderliga teoretiska ramverk, som hade dessa förutsättningar som sin oföränderliga grundtanke. För att kunna stå fast vid denna tolkning när den byråkratiska elitens diktatur alltmer kom att baseras på terror blev Trotskij tvungen att anpassa innehållet i sina politiska begrepp efter de förändrade politiska omständigheterna. Eftersom "arbetarstaten" enligt honom egentligen var ett annat ord för "proletariatets diktatur" och "proletariatets diktatur" för honom egentligen hade samma innebörd som "arbetar demokrati", hade Trotskij först svårt att tänka sig en arbetarstat där arbetarna inte – i varje fall potentiellt – hade den politiska makten. Så sent som 1931 skrev han:

Inom arbetarklassen är traditionen från omvälvningen i oktober levande och stark; klasstänkandet är fast rotat; den gamla generationen har inte glömt lärdomarna från den revolutionära kampen och den bolsjevikiska strategins slutsatser; inom folkmassorna och speciellt proletariatet lever hatet mot de tidigare härskande klasserna och deras partier kvar. I sin helhet utgör alla dessa tendenser inte bara en framtida reserv, utan också en levande kraft för idag, som bevarar Sovjetunionen som arbetarstat. [...] *Att den*

¹ Lev Bronstein (1879-1940), alias Leo Davidovitj Trotskij, rysk socialist, spelade en viktig roll under revolutionen 1905 som ledare för sovjeten i Sankt Petersburg. Från 1913 ledde han mezhrajontsij, en grupp socialdemokrater som ville återförening bolsjevikerna och mensjevikerna. I juli 1917 anslöt han sig till bolsjevikerna, blev ordförande för Petrograd-sovjeten och ledde det militärevolutionära utskott som samordnade Oktoberrevolutionen. Mellan 1918 och 1925 var han krigskommissarie [i Folkkommisariernas råd, *Sovnarkom* (ry), dvs Sovjetunionens regering]. På 1920-talet spelade han en framträdande roll i den anti-stalinistiska oppositionen, han utslöts ur partiet 1927 och förvisades 1929 från Ryssland. 1938 grundade han Fjärde internationalen. 1940 mördades han av en av Stalins agenter. Standardverket om honom är Isaac Deutschers biografi i tre band, 1954, 1959 och 1963. [[Den väpnade profeten](#), etc]

² Ett antal förändringar och motsättningar i Trotskijs tänkande analyseras i Robert H. McNeal, "Trotskyist Interpretations of Stalinism", in *Stalinism. Essays in Historical Interpretation*, 1977.

*nuvarande sovjetstaten erkänns som en arbetarstat betyder inte bara att borgarklassen kan erövra makten med hjälp enbart genom ett väpnat uppror, utan också att Sovjetunionens proletariat inte har förverkat möjligheten att få byråkratin att underordna sig, att väcka liv i partiet igen, och återskapa diktaturens regim – utan en ny revolution, med reform som metod och längs reformens väg.*³

Detta ”reformistiska” perspektiv gjorde att Trotskij under många år vägrade avskrivna kommunistpartierna i Sovjetunionen och på andra håll. Det var också orsaken till att han distanserade sig från likasinnade som försökte sig på en organisering utanför Komintern.⁴

Efter att Hitler hade erövat makten 1933 – något som de tyska kommunisterna åsåg ganska passivt – skulle Trotskij så småningom överge uppfattningen att det fortfarande var möjligt att reformera partiet och staten.⁵ Men när han gjorde det uppstod ett nytt problem för honom. Å ena sidan hade han hävdat att det faktum att ingen våldsam kontrarevolution hade ägt rum, ”bevisade” att Sovjetunionen fortfarande var en arbetarstat, men å andra sidan var det nu inte längre möjligt att reformera regimen och därför stod en ny revolution på den historiska dagordningen. För att bli av med denna uppenbara motsägelse verkar Trotskij ha övertagit Kautskys gamla distinktion mellan politisk och ekonomisk revolution.⁶ Trotskij ansåg att eftersom en arbetarstat redan hade upprättats i Sovjetunionen, behövdes det bara en *politisk* revolution, som skulle undanröja de hinder som begränsade planekonomins fria sätt att fungera och framtida utveckling.

1936 färdigställde Trotskij sin bok *Vad är och vart går Sovjetunionen?*, som åren därpå utgavs i flera länder under titlar som *La Révolution trahie*, *The Revolution Betrayed*, och *Verratene Revolution*.⁷ I detta arbete, som efteråt fått stor betydelse – ibland i negativ mening, ibland i positiv – som något av ett referensverk anslöt sig Trotskij till synen på Sovjet som arbetarstat samtidigt som han försökte införliva byråkratiseringen i sin teori. Precis som tidigare var hans utgångspunkt att den sovjetiska regimen genom sina motsättningar inte kunde betecknas som socialistisk, utan som ”en förberedande regim under övergången från kapitalism till socialism”.⁸ Detta förklarade den dubbla karaktären hos sovjetstaten: den var ”socialistisk när den försvarar samhällets ägande av produktionsmedlen; borgerlig då distributionen av livsnödvändigheter sker enligt en kapitalistisk värdemätare med de konsekvenser som därav följer”.⁹

Eftersom socialistiska kännetecken dominerade i produktionssfären (statligt monopol på utrikes-handeln, industrin nationaliserad, planekonomi) och eftersom det var enda skälet till att det fortfarande var meningsfullt att tala om en arbetarstat, gick det därmed inte, per definition, att hävda att byråkratins hade sina rötter i produktionssfären. De måste sökas i distributionssfären, där det rådde knapphet och därmed borgerliga fördelningsnormer:

Grundvalen för byråkrattstyre är samhällets fattigdom på konsumtionsvaror, med den resulterande alla-

³ Trotskij, i *Bulleten Opozitsii*, 20 april 1931, sid. 11-12. (Kursiveringen av MvdL). Denna artikel finns i engelsk översättning, ”Problems of the Development of the USSR”, i *Writings of Leon Trotsky [1930-31]*, citatet på sid 224-25.

⁴ Här tänker vi på Trotskijs kritik av sina meningsfränder Rosmer och Monatte, som ville bilda en egen organisation. Typiskt är också följande uttalande i en intervju 1929: ”Talet om att jag skulle vara i färd med att bilda en Fjärde international är rent struntprat. Den socialdemokratiska internationalen och kommunistiska internationalen har båda djupa historiska rötter. Ingen mitt-emellan (Två-och-halv) eller ny (Fjärde) International behövs.” Trotskij, ”Intervju i *Osaka Mainichi*, 24 april 1929. På engelska: ”Interview by the *Osaka Mainichi*” i *Writings of Leon Trotsky [1929]*, sid. 108.

⁵ Trotskij motiverade dessa förändringar av sina ståndpunkter med en parallell: precis som en Thermidor inträffade under franska revolutionen och ledde till en ”bonapartistisk” regim.

⁶ ”I Ryssland är det först och främst inte fråga om någon social revolution, inte om att en av de underordnade klasserna i samhället ska gripa den politiska makten och bana väg för ett nytt produktionssätt, utan om en politisk revolution, att rensa bort de politiska hindren för att ett redan existerande produktionssätt ska kunna fungera.” Kautsky, *Die Bauern und die Revolution in Russland*, *Neue Zeit*, 23-1904 & 1-1905, sid. 675.

⁷ Det ryska originalet finns i Trotskijarkiven vid Harvard. Den första svenska översättningen, *Den förrådade revolutionen*, kom först 1971.

⁸ [Den förrådade revolutionen](#).

⁹ *Ibidem*.

mot-alla-kampen. När det finns tillräckligt med varor i en affär, kan köparna komma närhelst de önskar. När det råder knapphet på varor, tvingas köparna stå i kö. När köerna är mycket långa, är det nödvändigt att sätta dit en polisman för att hålla ordning. Sådan är utgångspunkten för sovjetbyråkratins makt. Den ”vet” vem som skall få någonting och vem som måste vänta.¹⁰

Genom att produktivkrafterna var mindre utvecklade i ett post-revolutionärt samhälle blev byråkratins samhällseliga tyngd större där. Det blev då självklart att byråkratin skulle tillskansa sig speciella privilegier:

Ingen som har rikedom att dela ut förbiser någonsin sig själv. På detta sätt utvecklade sig av social nödvändighet ett organ, som har vida växt utöver sina socialt nödvändiga funktioner, och blivit en självständig faktor och därmed källan till stor fara för hela den sociala organismen.¹¹

Inte någonstans tidigare i historien hade byråkratin – som Trotskij än betecknar som en ”kast”, än som ett ”samhälleligt skikt” – skaffat sig ett sådant oberoende av den härskande klassen (proletariatet). Inte ens Lenin, om han fått leva längre, skulle ha kunnat göra mer än försöka bromsa den urartningen. Kort sagt: ”Byråkratins blytung a bakdel vägde mer än revolutionens huvud”.¹²

Kanske kände Trotskij själv att det fanns något artificiellt i hans argument. För honom hade det alltid varit ett axiom att planekonomi och arbetardemokrati måste gå sida vid sida. Det ena kunde inte existera utan det andra, för bara i en demokrati kunde säker information och optimala insatser garanteras av alla berörda. Det är orsaken till att han försåg sin teori med ett tidsperspektiv. Det var inte tänkbart att en degenererad arbetarstat, av det slag han skildrat i *Den förråd a revolutionen*, kunde få någon längre varaktighet. 1938 observerade han:

Demokrati [...] är den enda tänkbara mekanismen för att utveckla och förverkliga den socialistiska ekonomin [...]. Det som Stalins juridiska lexikon betecknar som ”sabotage” är i själva verket en av de elakartade konsekvenserna av byråkratiska metoder för att styra. Tecknen på obalans, slöseri och hinder ökar ständigt och hotar att undergräva planekonomins själva grundval.¹³

Strax innan han skrev detta hade han redan utfärdat en varning:

Det som var en ”byråkratisk deformation” håller för tillfället på att förbereda sig för att sluka det som finns kvar av arbetarstaten, utan att lämna några rester [...] I fall proletariatet kör ut sovjetbyråkratin i tid kommer de efter sin seger att finna produktionsmedel som fortfarande är nationaliserade och en planerad ekonomis lägsta former. Detta betyder att de inte behöver börja från början.¹⁴

Enligt Trotskij var den byråkratiska degenerationen i grunden en kortvarig företeelse. ”För Trotskij” var, som Pierre Frank korrekt noterade, ”stalinismen en olyckshändelse, inte något historiskt varaktigt.”¹⁵ Därav Trotskijs bild av byråkratin som ett ”dödfött barn” eller en ”cancersvulst”, som det gick att avlägsna genom kirurgi, eller hans jämförelse mellan Sovjetunionen och en bil, som trots att den hade krockat skulle gå att köra med efter att ha varit på verkstaden.¹⁶

Detta tidsmässiga perspektiv förbises nästan alltid i kommentarer om Trotskij. Det är osäkert om tidsperspektivet främst kan förklaras som ett utslag av Trotskijs personliga psykologi – som Fritz Sternberg antytt.¹⁷ En mer sannolik tolkning är att det var en direkt följd av Trotskijs övertygelse

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Leon Trotskij, ”Prodolzjaet li esjtje sovetskoe pravitel'stvo sledovat' printsipam, usvoennym 20 let tomu nazad?”, *Biulleten' Oppozitsii*, 66–67 (May–June) 1938: 19–21. På engelska: ”Does the Soviet Government Still Follow the Principles Adopted Twenty Years Ago?” i *Writings of Leon Trotsky [1937–38]*, New York: Pathfinder, 1976, sid. 146.

¹⁴ Trotskij, ”Nerabochee i neburzhuaznoe gosudarstvo?”, *Biulleten' Oppozitsii*, 62–63 (februari) 1938: 15–9. [Varken en arbetarstat eller borgerlig stat?](#)

¹⁵ Pierre Frank, *Le stalinisme*, 1977. sid. 21

¹⁶ Trotskij, [Sovjetunionen i krig](#), 1939

¹⁷ ”För Trotskij handlade det inte längre om att analysera händelserna i Ryssland objektivt, utan de hade blivit delar av en personlig ekvation i syfte att besvara frågan: ska jag, Trotskij, återvända till Ryssland som jag gjorde 1905 och 1917,

att planekonomi och byråkratisk diktatur i grund och botten var oförenliga.

Här är det också viktigt att ta hänsyn till Trotskijs allmänna bedömning av det internationella läget. Enligt Trotskij hade kapitalismen gått in i sin slutfas. När han 1938 grundade Fjärde internationalen och försåg denna organisation med ett ”övergångsprogram för socialistisk revolution” hade detta politiska dokument rubriken *Kapitalismens dödskamp och Fjärde internationalens uppgifter*. Den långa fas av ekonomisk nedgång som hade drabbat det kapitalistiska systemet innebar, enligt Trotskij, att produktivkrafterna inte längre kunde växa. Systemet i sin helhet hade stagnerat och börjat uppvisa alltmer barbariska och primitiva drag:

Mänsklighetens produktivkrafter stagnerar. Nya uppfinningar och förbättringar har redan förlorat sin förmåga att höja den materiella rikedomens nivå. [...] Bourgeoisien själv ser ingen utväg [...] Kapitalismens förfall fortsätter i den frygiska mössans tecken i Frankrike, liksom i hakkorsets tecken i Tyskland. Inget annat än störtandet av bourgeoisien kan öppna väg ut ur förfallet.¹⁸

Sovjetunionen, som trots den stalinistiska diktaturen uppvisade en snabb ekonomisk utveckling, framstod i klar positiv kontrast till bilden av allmänt socialt förfall. Skillnaden mellan ett samhälle i utveckling och ett i förfall var, enligt Trotskij, också den yttersta orsaken till hans maning till villkorslöst försvar av Sovjetunionen i händelse av väpnad konflikt med kapitalistiska stater.

Som Trotskij såg det var det internationella läget i slutet av 1930-talet, med ett nytt världskrig i annalkande, så instabilt att både kapitalismen och den stalinistiska byråkratin var hotad av en framstormande proletär revolution. Enda framtiden låg, på kort sikt, i arbetarmakt. 1939 uttryckte han sin prognos med följande ord:

Om detta krig framkallar en proletär revolution, vilket vi bestämt tror, måste det oundvikligen leda till störtandet av byråkratin i SSSR och till pånyttfödelsen av sovjetdemokratin på en vida högre ekonomisk och kulturell nivå än 1918. [...] Om det emellertid medges att det nuvarande kriget inte kommer att framkalla revolution utan ett förtvinande proletariat, så återstår ett annat alternativ: monopolkapitalismens fortsatta nedgång, dess fortsatta sammanväxt med staten och ersättandet av demokratin, där den ännu finns kvar, med en totalitär regim.

Sovjetbyråkratin skulle i detta fall kunna omvandlas till en ny utsugarklass, vilket skulle avspegla ”civilisationens förmörkelse”.¹⁹ Det var Trotskijs översättning av det gamla talesättet ”socialism eller barbari”, som om det handlade om två alternativ på kort sikt. En tredje möjlig utväg, där proletariatet inte skulle få till stånd någon världsrevolution och där både Sovjetunionen och kapitalismen skulle bestå till sina huvuddrag, var inget som han kunde föreställa sig.

Lästips

Fler utdrag ur van der Lindens bok *Western Marxism and the Soviet Union...*:

[Byråkratisk kollektivism – Burnham och Shachtman](#)

[Statskapitalism – CLR James och Raya Dunayevskaya](#)

[Deutscher-debatten](#)

[Maoistiska varianter: Holmberg; Bettelheim och hans kritiker.](#)

Det finns även två recensioner av boken:

Paul Flewers: [Kritiska teorier om Sovjetunionen](#)

Paul Le Blanc: [Teorier om stalinismen](#)

och ska jag bli ledare för en ny anti-stalinistisk revolution? Denna personliga ekvation påverkade allt han sade, även om han aldrig, förstås, uttryckte det i så många ord.” Fritz Sternberg “Conversations with Trotsky”, *Survey. A Journal of Soviet and East European Studies*, 1963, sid. 156.

¹⁸ Trotskij, *Övergångsprogrammet*.

¹⁹ Trotskij, *Sovjetunionen i krig*.